

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ЗВАРОТКАЎ У ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ ЧАРАДЗЕЙНЫХ КАЗАК

Л.М. Мазуркевіч,

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: sidora-71@tut.by

Ю.В. Белягова,

студэнтка 3 курса факультэта дашкольнай і пачатковай адукацыі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: yulya.belyagova@mail.ru

В статье анализируются особенности функционирования обращений в текстах белорусских волшебных сказок, обусловленные спецификой данного жанра, способного передать естественную интонацию живой речи. Использование методов описания и контекстного анализа позволяет проследить структурно-семантическую организацию обращений и стилеобразующую функцию их. Выявленные обращения, различные по своей семантике и структуре, в сказках выполняют такие основные текстообразующие функции, как привлечение внимания собеседника, выражение отношения говорящего к собеседнику, передачу отношений между собеседниками. Делается вывод о том, что обращение – неотъемлемая часть художественного пространства белорусских волшебных сказок, важнейшее средство интерпретации сказочных текстов.

Ключевые слова: белорусские волшебные сказки, обращение, структурно-семантические особенности, текстообразующие функции обращений.

FUNCTIONING OF DIRECT ADDRESS IN THE TEXTS OF BELARUSIAN MAGIC FAIRY TALES

L.M. Mazurkevich,

Docent, PhD, associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology, Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sidora-71@tut.by

Yu.V. Belyagova,

3d year student, Faculty of Preschool and Primary Education,
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: yulya.belyagova@mail.ru

The article deals with the peculiarities of the direct address functioning in the texts of Belarusian fairy tales, such features are derived due to its genre, which can convey the natural intonation of native speech. The use of description method and context analysis method allows the authors to trace the structural and semantic nature of direct address and their style-forming function. In fairy tales such examples of direct address, which are different in their

semantics and structure, perform the following basic text-forming functions – attracting the interlocutor's attention, expressing the speaker's attitude to the interlocutor, transferring relations between interlocutors. It is concluded that direct address is an essential part of the belles-lettres space of Belarusian fairy tales, it is the most important means of interpreting fairy tale texts.

Key words: Belarusian fairy tales, direct address, structural and semantic features, text-forming functions of direct address.

Уводзіны

Зваротак – гэта слова або спалучэнне слоў, што абазначаюць асобу або прадмет, да якога непасрэдна звернута выказванне. Звароткі належаць да эмацыянальна-валявой сферы маўлення, якое ажыццяўляецца ў вуснай і пісьмовай формах [4, с. 220]. Зваротак традыцыйна выконвае ў маўленні некалькі функцый, асноўнымі з якіх, як правіла, з’яўляюцца наступныя: намінацыйная, камунікатыўная, эмацыянальна-ацэначная. Гэта абумоўлена тым, што зваротак не толькі абазначае асобу ці прадмет, да якіх непасрэдна звернута выказванне, але і характарызуе іх, змяшчае ацэнку, прыцягвае ўвагу да зместу выказвання і г. д. Асабліва выразна гэта праяўляецца ў казках, дзе зваротак з’яўляецца неад’емнай часткай сінтаксічнай арганізацыі тэксту.

Неабходна адзначыць, што і ў беларускім, і ў рускім мовазнаўстве па-рознаму вызначаецца сінтаксічны статус зваротка, што праяўляецца ў існаванні некалькіх падыходаў да вывучэння граматычнай прыроды яго [3]. Нягледзячы на гэта, безумоўным з’яўляецца той факт, што зваротак у сказе выконвае важную канструктыўную, а не службовую ролю. Накіраванасць (зварот) змешчанага ў сказе паведамлення да канкрэтнай асобы ці прадмета або з’явы з’яўляецца асноўнай, найбольш істотнай адзнакай зваротка як члена сказа, прызначанага для ўскладнення яго структуры [2, с. 29].

Асноўная мэта работы – прасачыць адметнасці функцыянавання звароткаў у тэкстах беларускіх чарадзейных казак. Рэалізацыя акрэсленай мэты прадугледжвае пастаноўку і вырашэнне наступных задач: прасачыць структурна-семантычныя адметнасці звароткаў, выявіць асаблівасці функцыянавання іх у казачных тэкстах.

Матэрыялам для даследавання паслужылі выбраныя з народных чарадзейных казак сінтаксічныя канструкцыі, з уключанымі ў іх склад звароткамі, разгледжаныя з выкарыстаннем метадаў кантэкстнага аналізу і апісання.

Вынікі і іх абмеркаванне

Пашыранае ўключэнне звароткаў у структуру простага сказа, у склад дыялагічных рэплік, а таксама сказаў з прастай мовай з’яўляецца характэрнай адзнакай сінтаксісу беларускіх народных чарадзейных казак. Пераважна ў ролі звароткаў выкарыстоўваюцца назоўнікі, якія абазначаюць асоб паводле разнастайных адзнак і прыкмет: роднасці і сваяцтва (*айцец, бабка, бацюхна, брат, дзядулька, дачушка, жонка, кумочак, матка, мачаха, сынку, папенька, татка, швагер, цётушка* і інш.), роду заняткаў, займаемай пасады, сацыяльнай прыналежнасці (*жабрак, паночку, мужык, купец, дзякан, кароль, каваль, казачнік, песеннік, салдат* і г.д.), узросту, імені і мянушцы (*дзецючок, малы, малады, дзівіца, дзеўка, хлопчык, юнак, Васька-Папяльшыка, Іван Знайдзён, Іванька, Іван Іванавіч, Пакацігарошак, Мікіта, Мал-Мальшыок, Ох, Хомка* і інш.), якой-небудзь знешняй ці ўнутранай прыкметы (*дурань, гад, злодзей, караўка нямытая; душачка, Юда* і т. д.).

Досыць актыўна выкарыстоўваюцца звароткі-сімвалы, што з’яўляюцца назвамі абстрактных паняццяў, неадушаўлёных прадметаў, найменнямі расліннага і жывёльнага свету: *Трубі, Марозік, твая пара; Каток-галубок, аддзяры мне смалу з вачэй; Ды вось, каточак, мой галубочак, просіць баба сальца!; Сані, станавіцеся самі, запрагайцеся; Здароў, чапля!; Гусі, гусі, я вас з’ем; Яблынка-галубачка!; А дзякуй жа табе, Гора, што ты хоць аслабіла мяне; Здароў, Крыўда!; Здароў, здароў, Праўда!; Дай-ка адпачнем, нячыстая сіла!; Ручнічок, раскаціся, нясі мяне к той царэўне!; Гэй, кіёчак мой!; Прыплыві,*

чаўночак, на беражочак!; А што, птаства, вы на свеце лётаеце, ці не чулі, ці не бачылі, дзя Шклянныя горы знаходзяцца?; Жаронцы, жаронцы, дайце мне мукі пшоннае; Дзіва, збірайся і за парог выбірайся!; Певень, певень, вазьмі мяне з сабою! і інш. Такія рытма-меладычныя паўторы звязаны, безумоўна, з вусным характарам бытавання казак, што надае казачным тэкстам выразную экспрэсіўнасць.

Шырока прадстаўлены ў тэкстах чарадзейных казак звароткі, выражаныя формамі былога клічнага склону. Сярод іх пераважна вылучаюцца словы са значэннямі роднасных і сваяцкіх адносін, сацыяльнага статусу, назоўнікі з абстрактным значэннем, назвы прыродных з'яў: Глядзі ж, княжа, змей цябе паджыдае; Ну, нічога, суседзе, дагонім, адбяром!; Няможна было, пане, некалі было; Не журыся, чалавеча, я ўжо тут; Дзякуй табе, малойча, што ты мяне ад смерці збавіў!; Мой сынку, не турбууй ты мяне штодзень...; Добры дзень, ветру, хацеў я тваёй сіле падзівіцца!; Дзе ж ты, браце, быў?; Ну, хлопча, гэта ты маеш выбавіць маю дачку? і г. д.

У аналізуемых тэкстах дастаткова часта ў якасці зваротка ўжываюцца словы з так званай нязменнай функцыяй. У выніку частага выкарыстання асобныя з іх страцілі сваё лексічнае значэнне і традыцыйна называюць любую асобу, да якой звяртаюцца: А што, мае сынкi, ці задаволены вы маёй узнагародай?; Ну, давайце, братцы, абедцаць!; Дай, брат, аддыхнуць!; Адкуль вы, дзеткі?; Стой, дзядулька, не бі мяне.

Вылучаныя звароткі маюць развітую і неразвітую структуру. Неразвітыя звароткі выражаюцца ў большасці сваёй назоўнікамі. Развітыя звароткі структурна арганізаваны са спалучэнняў назоўнікаў ці субстантываванах прыметнікаў і залежных ад іх слоў, што дазваляе выказаць абсалютна любыя мадальныя адценні (просьбы, падзякі, замілаванасці і т. д.): Дзень добры, дзень добры, Іван Іванавіч купецкі сын!; Што ты, Іван Іванавіч, наськіх цароў царэвіч, што ты плачаш?; Добры дзень, мілая і родная сястра!; Дзякуй табе, мілая, родная галубка!; Калі, сын мой мілы, цябе пабачу зноў?; Айцец мой мілы, калі ласка, прашу вас, каб з майго жалеза зрабілі булаву і інш.

У склад развітых звароткаў вельмі часта ўключаюцца займеннікі, якія набываюць станоўчую семантыку дзякуючы іншым найменням, што ўваходзяць у склад зваротка: Бацюхна мой мілы, бацюхна мой радзімы; Матушка мая любезная!; Муж мой любы, муж мой верны!; Ды вось, каточак, мой галубочак, хоча мая баба, каб я быў шляхціцам!; Мой панок, мой залаты, не магу сказаць: што ваша ласка, то і дасце!

Выразным характарыстычным сродкам казачных персанажаў з'яўляюцца прыдаткі, якія дастаткова часта ўключаюцца ў склад звароткаў, указваючы на спецыфічныя характарыстычныя рысы, уласцівыя казачным персанажам: Што, Іванька Шывар – добры маладзец, коней завёў?; Што ж ты, Іван Залатыя гузікі, на чужую старану свае косці занёс?; Добры дзень, Дубін-багатыр!; А ну, Гара-Гаравік, раскапай гару!; Здароў, Іскарка-парубак Дзявочы сын!; Мал-Мальшыок, не думай, маліся богу, лажыся спаць...; Ах, мядзведзь-залатавух, стань перада мной!; А ну-тка ты, Дуб-Дубавік, заставайся тут, ці не лепі ты згатуеш!

Выяўленыя ў тэкстах чарадзейных казак звароткі паводле ўжывання кваліфікуюцца як адзіночныя (Ну, Іван Знайдзён, пара жарабца выбіраць; Ты чаго, воўчае мяса, ржэш?) і паўторныя (Эй, купцы, купцы! Грабцы, грабцы! Грабіце да маёй крутой гары...; Слугі, слугі, сячыце яго, сячыце яго!; Сурвэтка, сурвэтка! Падай мне дванаццаць багатыроў!; Дзед, дзед, чаго табе трэба?; Бабка, бабка, што мы будзем рабіць з гэтым жытам?; Чалавек, чалавек, не руш маю хатку, а на табе бараньку), прычым функцыянаванне паўторных звароткаў пераважае ў выпадку, калі неабходна падкрэсліць, узмацніць эмацыянальную выразнасць іх. У такім разе зваротак размяшчаецца ў пачатку сказа, што абумоўлена неабходнасцю яго лагічнага выдзялення. І такая пазіцыя зваротка з'яўляецца ў тэкстах казак дастаткова пашыранай. Больш таго, у многіх тэкстах

адзначаецца вынясенне зваротка за межы сказа: *Васька-Папялышка! Мы б з усёй радасцю, але ж наш айцец не такі!; Дзеўка-дзявіца, руса касіца! Ці тчэш ты?; Ну, Сучкін сын Залатыя гузікі! На табе жменьку льну, садзіся на гэтага каня, запалі лён і едзь кругом свету; Здароў, здароў, Івашка Мядзведжае вушка! Слыхам было слыхаць, а цяпер і на вочы відаць; Іван Царэвіч! Не бі мяне: я табе дам малака і ваўчанёначка!*. Такое размяшчэнне абумоўлена выразнай актуалізацыяй яго ў структуры тэксту.

У межах акрэсленых моўных адзінак вылучаюцца і так званыя складаныя звароткі, якія ўтвораны з некалькіх кампанентаў або некалькіх спалучэнняў, што ўяўляюць сабой зварот да адной асобы ці прадмета, які змяшчае больш пашыраную, у адрозненне ад звычайнага зварота, характарыстычную адзнаку: *Айцец мой радзімы, айцец мой любімы!; Бацюхна мой любезны, бацюхна мой радзімы!; Дзеўка-дзявіца, руса касіца, адчыніся!; Ды вось, каточак, мой галубочак!* і інш.

Вывады

Выяўленыя звароткі абсалютна разнастайныя паводле семантыкі і структуры, што робіць іх яркім сродкам тэкстаўтварэння. Яны выконваюць такія асноўныя тэкстаўтваральныя функцыі, як прыцягненне ўвагі суразмоўцы, выражэнне адносін гаворачага да суб'яседніка, перадачу адносін паміж імі. У казачных тэкстах звароткі набываюць разнастайныя сэнсавыя адценні: пашчоты, радасці, замілаванасці, просьбы, папроку, падзякі, злосці і г. д., выконваючы паралельна ацэначную функцыю, паколькі перадаюць суб'ектыўныя адносіны гаворачага да адрасата.

У адпаведнасці з сэнсавымі і стылістычнымі функцыямі звароткі пераважна сустракаюцца ў дыялагічным маўленні, так як адрасаваныя канкрэтным асобам (жывёлам, персаніфікаваным прадметам).

Такім чынам, зваротак – даволі пашыраны структурны кампанент сінтаксічных канструкцый тэкстаў чарадзейных казак, неад'емная частка мастацкай прасторы беларускіх народных казак, найважнейшы сродак інтэрпрэтацыі казачных тэкстаў.

Літаратура

1. Беларускія народныя казкі / склад.: Г. А. Барташэвіч, К. П. Кабашнікаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 480 с.
2. Бурак, Л. І. Зваротак у беларускіх жніўных песнях / Л. І. Бурак // Весн. БДУ. Сер. 4. – Мінск, 1994. – № 3. – С. 28–33.
3. Капцюг, І. У. Сінтаксічныя ўласцівасці зваротка: гістарыяграфічны аспект / І. У. Капцюг // Весці БДПУ. Сер. 1. – Мінск. – 2005. – № 2. – С. 65–68.
4. Малажай, Г. М. Зваротак / Г. М. Малажай // Беларуская мова : Энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; пад рэд. А. Я. Міхневіча, рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 220.

References

1. Belaruskija narodnyja kazki [Belarusian folk fairy-tales] (1981). / Sklad. G. A. Bartashjevich, K. P. Kabashnikau. – Minsk (In Bel.).
2. Burak, L. I. (1994). Zvarotak u belaruskich zhniunyh pesnjah [Direct address in Belarusian harvest songs]. – Minsk (In Bel.).
3. Kaptsjug, I. U. (2005). Sintaksichnyja uascivasci zvarotka: gistaryjagrafichny aspekt [Syntactic role of direct address: historiographic aspect]. – Minsk (In Bel.).
4. Malazhaj, G. M. (1994). Zvarotak [Direct Adress]. Belaruskaja mova: Encykl. – Minsk (In Bel.).